

1. Антиутопия [Электронный ресурс] // Академик : словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/13124>. – Дата доступа: 03.03.2022.
2. Антиутопия как жанр: терминология, предпосылки [Электронный ресурс] // Академик : словари и энциклопедии на Академике. – Режим доступа: <https://levelvan.ru/pcontent/dystopias-7/genre>. – Дата доступа: 03.03.2022.
3. Гігевіч, В. Карабель : аповесці, раман / В. Гігевіч. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 462 с.

ВОБРАЗ НАСТАЎНІКА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

К. С. Калабук

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка (Мінск)
Навук. кір. – М. С. Рак, выкладчык*

Анатацыя. На матэрыяле аповесці Янкі Брыля “Сіročы хлеб” даследуецца спецыфіка мастацкага ўвасаблення вобраза настаўніка ў нацыянальнай літаратуры. Вызначаецца тыпалогія вобразаў, якія з’яўляюцца ідэалам і антыідэалам пісьменніка. Даецца ацэнка вобразу.

Ключавыя словы: беларуская літаратура ХХ стагоддзя; мастацкі вобраз; тыпалогія вобразаў; прататып; настаўнік.

На працягу ўсёй гісторыі нацыянальнага мастацтва тэма “Настаўнік – вучань” была ў цэнтры ўвагі многіх пісьменнікаў. Яе пачынальнікам можна лічыць асветніка эпохі Адраджэння Васіля Цяпінскага, які параўноўваў настаўнікаў з “соллю зямлі”. Да мастацкага ўвасаблення вобразаў педагогаў звярталіся шматлікія пісьменнікі, сярод якіх асабліва вылучаюцца постаці Якуба Коласа, Міхася Зарэцкага, Пімена Панчанкі, Уладзіміра Караткевіча, Івана Навуменкі, Алеся Бадака, Яўгена Хвалёя і інш.

Настаўнік, вучань, школа – словы, якія непаруўна звязаны паміж сабой. У раманах, аповесцях, апавяданнях школьнай тэматыкі перад намі паўстае багатая галерэя вобразаў настаўнікаў, закранаюцца шматлікія педагагічныя пытанні, ствараецца яскравы малюнак школьнага жыцця. Мы можам сцвярджаць, што вобраз настаўніка з’яўляецца адным з вечных вобразаў сусветнай і айчыннай культуры і літаратуры.

Прачытаўшы многія творы беларускіх пісьменнікаў, варта адзначыць, што вобраз настаўніка не заўсёды з’яўляецца ідэальным, кожны персанаж мае свой адметны характар, свае погляды на жыццё і прафесію, свае адносіны да вучняў, якія выклікаюць супрацьлеглыя ўражанні ў чытачоў.

У сучасным жыцці да настаўніка як суб'екта адукацыйнага працэсу прад'яўляюцца разнастайныя патрабаванні: выразнасць маўлення, граматынасць і дасведчанасць, высокая агульная і педагогічная культура, пастаяннае імкненне да самаразвіцця і самаадукацыі, эмацыянальнасць і г.д., але варта адзначыць, што не толькі названыя ўменні робяць з проста настаўніка добрага.

Спробу стварыць вобразы супрацьлеглых настаўнікаў рабілі многія пісьменнікі, адным з якіх быў Янка Брыль (аповесць “Сірочы хлеб”).

Пісьменнік згадвае свае школьныя гады з весялосцю і лёгкім сумам: “У Загоры яго настаўнікам быў мясцовы педагог яшчэ царскага заводу, з Нясвіжскай семінарыі, нехта Аляксандр Груша, лянiвы прастак, які стаў і ўшчэнт абьякавым да работы, расчараваўся ў настаўніцтве, калі давялося на старасці гадоў пераломваць сябе з рускага на польскі лад. Польскай мове ён так і не навучыўся да пенсіі” [2, с.17].

Уладзіміру Калеснік адзначае, што Янку Брылю пашанцавала на настаўнікаў літаратуры ў сямігодцы ў Турцы, дзе працавала маладая пара інтэлігентаў – Мар'я і Міхал Пранеўскія, якія паходзілі з-пад Вільні, добра ведалі рускую і беларускую мовы, аддана любілі мясціны, якія лічылі сваімі роднымі, хоць і былі палякамі па нараджэнні. Варта адзначыць, што сямігодка была так званай утравістычнаю школай, выкладанне ў якой вялося ў ёй на польскай мове, а некалькі ўрокаў на тыдзень адводзілася беларускай [2].

У аўтабіяграфічным нарысе “Думы ў дарозе” пісьменнік з любоўю і вялікай пашанай пісаў пра М. Пранеўскую і яе навуку: “Прыгожая, памацярынску абаяльная і светлая душой, яна вучыла нас, заходнебеларускіх пастушкоў, любіць высокае, сапраўднае ў паэзіі і ў песні польскага народа, іншых прадстаўнікоў якога мы бачылі навокал у большых ці меншых чынах прыгнятальнікаў” [2, с. 20].

У Турцы жыццё сутыкнула Янку Брыля з настаўнікамі, паводзіны якіх выклікалі ў вучняў абурэнне, непаразуменне і пратэст: “Аднойчы трапіў ён на зуб настаўніку матэматыкі, панураму рэакцыянеру, пану К., пра якога хадзілі чуткі, што начамі, надзеўшы маску, дапамагаў паліцыі катаваць на допытах арыштаваных камуністаў. Вучні байкатавалі К., і Янка на ўроку, калі матэматык стаў чапляцца да яго, чаму начарціў геаметрычную фігуру без лінейкі – “А гэта ты ад рукі?”, – адпарыраваў: “А што, трэба было ад нагі?” – і трапіў у лік штрафнікоў. Пасля заняткаў К. загадаў ім ісці да яго на кватэру, паставіў вучняў па кутах у сталовай на калені, а сам сеў есці абед, потым прылёт на канапе” [2, с. 20].

Крытыкі неаднаразова зазначалі, што прататыпам Даніка з “Сірочага хлеба” стаў сам пісьменнік. У іх аднолькавыя настаўнікі, час і месца жыцця, падобны лёс. Але Янка Брыль неаднаразова абвяргаў гэта, адзначаючы, што Данік, хутчэй за ўсё, мілы сябар яго дзяцінства, “злеплены” з многіх хлопчыкаў. Збліжае героя і аўтара закаханасць у настаўніцу.

У творы сустракаюцца героі, якіх па прафесіі або ўмоўна можна лічыць настаўнікамі: пані Мар’я, Мікола Кужалевіч, пан Цаба, пані Рузя, Дулемба. Прататыпам пані Мар’і стала сапраўдная польская настаўніца, згаданая намі раней. Яна вызначалася сапраўднай інтэлігентнасцю, дэмакратызмам, шчырым жаданнем навучыць, выхаваць, падтрымаць сваіх вучняў, любіла іх, і яны адказвалі ёй узаемнасцю, захапляліся непасрэднасцю, шчырасцю настаўніцы, яе здольнасцю парадавацца агульным поспехам. Пані Мар’я імкнулася прывіць дзецям здольнасць засяроджвацца на галоўным, быць сумленнымі і адказнымі за свае ўчынкі. Яна абудзіла любоў і павагу не толькі да беларускага, але і да польскага народаў, іх культур, паказала Даніку працоўную Польшчу, багацце яе літаратуры і мовы: “Прайшоў час – і ўжо сам Малец гуртаваў вакол сябе аднакласнікаў, дзяцей беднаты, каб усе трымаліся адзін аднаго” [1. с. 31].

Мікола Кужалевіч як старэйшы сябар, а можа нават бацька, паказаў Даніку сілу еднасці, братэрства простых працоўных людзей, гаворачы пра нацыянальную годнасць беларусаў, адкрыў хлопчыку таямніцы нацыянальнай душы, зацікавіў беларушчынай у складаны час, калі наша краіна была падзелена на Заходнюю і Усходнюю.

Жыццё сутыкае героя і з іншымі так званымі настаўнікамі (правільна сказаць, іх антыподамі, “балотнай вадой”, як казаў Якуб Колас у трылогіі “На ростанях”), такіх, як пан Цаба, пані Рузя, Дулемба. Прататыпам першага з іх з’яўляецца пан К., які, нават у аўтабіяграфіі Янкі Брыля не заслужыў поўнага імя: “Хлопчык не мог назваць іх сваімі настаўнікамі, бо тыя ненавідзелі вучняў, абражалі іх, асабліва і пагардліва ставіліся да дзяцей беларусаў” [1. с. 33].

Аповесць Янкі Брыля, адрасаваная дзецям, прадстаўляе чытачу два тыпы настаўнікаў:

- 1) настаўнік, што любіць сваіх вучняў, і, акрамя школьных, дае жыццёвыя веды, умее зацікавіць кожнага сваім прадметам;
- 2) настаўнік, які абражае вучняў, не любіць сваю прафесію.

Літаратура

1. Брыль, Я. Сіročы хлеб [Электронны рэсурс] / Я. Брыль. – Рэжым доступу: https://knihi.com/Janka_Bryl/Sirocy_chleb.html. – Дата доступу: 05.04.2022.

2. Калеснік, У. А. Янка Брыль : нарыс жыцця і творчасці / У. А. Калеснік. – Мінск : Нар. асвета, 1990. – 256 с.